

Marlena
Brzozowska
Muzeum Rolnictwa
im. ks. Krzysztofa Kluka
w Ciechanowcu
ORCID: 0000-0002-2469-7792

Eryk Kotkowicz
Muzeum Rolnictwa
im. ks. Krzysztofa Kluka
w Ciechanowcu
ORCID: 0000-0003-1376-1135

Mień – mała miejscowość z wielką historią w tle

DOI: 10.15290/sp.2022.30.09

Abstrakt Mień jest wsią położoną w gminie Brańsk, powiecie bielskopodlaskim, Województwie Podlaskim. Jej udokumentowanie korzenie sięgają XV w., kiedy to teren został nadany Piotrowi zwanemu Pachotem. Ślady osadnictwa odkryte w pobliżu sięgają jednak już wczesnego średniowiecza. Leżąca na pograniczu niewielka miejscowość (majątek i wieś) były areną potyczek i bojów, które odcisnęły pewne ślady w historii całego kraju. Ważnym elementem warunkującym losy Mnia było również położenie geograficzne – w najbliższym otoczeniu stosunkowo rozległych terenów zalesionych oraz bezpośrednie sąsiedztwo bagnistej rzeki Mianki. Celem przedstawionego tekstu jest wskazanie wydarzeń, które miały miejsce w okolicy miejscowości jako elementów składowych wielkiej historii.

Słowa kluczowe folwark, reforma rolna, wieś, Józef Włodek, Mień

Abstract Mień is the village located in the municipality of Brańsk, district of Bielsk Podlaski, Podlaskie Voivodeship. Its documented roots dated back to the 15th century, when the area was given to Piotr called Pachot. However, the traces of settlement discovered nearby date back to the early Middle Ages. A small town (an estate and a village) located on the border was the arena of skirmishes and battles that left some traces in the history of the entire country. An important element determining the fate of Mień was also the geographical location – in the vicinity of relatively extensive forested areas and upon the marshy Mianka River. The aim of the presented text is to indicate the events that took place in the neighbourhood of the village as components of great history.

Key words grange, land reform, village, Józef Włodek, Mień

W niniejszym opracowaniu historia niewielkiej wsi Mień, położonej na pograniczu mazowiecko-podlaskim została przedstawiona na tle wydarzeń związanych z dziejami regionu, kraju i świata¹. Wieś położona jest z dala od głównych

¹ Niniejszy artykuł nie jest wyczerpującą monografią na temat wsi i majątku Mień. Tekst stanowi jedynie próbę zarysu najważniejszych informacji dotyczących miejscowości.

szlaków komunikacyjnych i dużych miast, jednak wielokrotnie była świadkiem wydarzeń związanych z tzw. wielką historią. Swoje ślady pozostawiły tu powstania narodowe z XIX w., obie wojny światowe, wojna polsko-bolszewicka oraz procesy zmieniające strukturę społeczno-gospodarczą, takie jak uwłaszczenie i likwidacja tzw. wielkiej własności.

Historia wsi Mień nierozzerwalnie łączy się z dziejami folwarku o tej samej nazwie, który znajdował się na zachód od zabudowań wiejskich. Z tej przyczyny jako ramę chronologiczną zamykającą tematykę podejmowaną w artykule wybrano przejście majątku na rzecz Skarbu Państwa i jego parcelację w latach czterdziestych XX w. Folwark i wieś funkcjonowały bardzo blisko siebie. Musiały być powiązane zarówno ekonomicznie jak i społeczne. Duże znaczenie dla funkcjonowania obydwu jednostek miały warunki przyrodnicze, które je otaczały: zasobność lasów oraz rzeka i jej rozlewiska.

Położenie, warunki przyrodnicze,
przynależność administracyjna

Mień jest niewielką miejscowością², położoną nad brzegami rzeki Mianki. Administracyjne należy do gminy Brańsk, powiatu bielskiego, województwa podlaskiego. Na północ od zabudowań wsi przepływa rzeka Mianka, która stanowi prawy dopływ Nurca, nazywana niekiedy Mienką³, lub po prostu rzeką Mień, podobnie jak miejscowość, przez którą przepływa. Część jej biegu stanowiła granicę pomiędzy powiatem bielskim i suraskim w XVI w.⁴, a później Królestwem Polskim a Cesarstwem Rosyjskim: „Manka, rz. w powiecie mazowieckim, powstaje z 4-ech strumieni płynących z płn. na płd. Od wsiów Średnicy, Moczydeł, Jankowic i Dąbrowy, wszystkich prawie na linii drogi żel. warsz.-petersb. między Szepietówką a Łapami, te łączą się ostatecznie pod Nowemi Rzepkami, poczem płynie ku wsch. A od wsi Proszanka-Baranka (w gub. grodz.) skręca na płd. i stanowi aż do ujścia granicę od cesarstwa, wpada powyżej wsi Błonie z prawego brzegu do Nurca. Dł. 15 w. Pod wsią Proszanka-Baranka przejmuję na granicy z lewego brzegi Markówkę”⁵.

Wiele z poruszanych przez autorów kwestii zostało jedynie zasygnalizowane i wymaga pogłębionych badań.

² Dane archiwalne GUS podają, że w 2009 r. wieś zamieszkiwało 528 osób, w tym 273 mężczyzn i 255 kobiet. Według danych z 2011 r. wieś zamieszkiwało 490 osób, w tym 251 mężczyzn i 239 kobiet.

³ Z. Romaniuk wskazuje, że jeszcze w XV w. rzeka funkcjonuje w źródłach jako *Myń* (Romaniuk 2021, s. 11).

⁴ Jabłonowski 1909, s. 26.

⁵ *Słownik geograficzny Królestwa*, s. 99.

Etymologię nazwy a prawdopodobnie i miejscowości L. Bednarczuk wiąże z pochodzeniem zachodniobałtyjskim i wywodzi od litewskiego *mýnė* – trzęsawisko, a nazwę *Mainia* z łotewskiego *maīna* – bagno⁶. Według P. Swobody porządkowanie nazwy do konkretnej kultury nie jest na razie możliwe ze względu na jej pochodzenie sprzed epoki nowożytnej, a nawet średniowiecza i na brak związku z językami, którymi posługiwano się w okolicach w tym czasie⁷.

Mianka była w okresie międzywojennym niemożliwa do przejechania pojazdami bez wykorzystania brodów i mostów. Teren wokół był znacznie zabagniony na obszarze starorzecz⁸. W maju 1943 r. francuscy jeńcy wojenni Andre Petit (porucznik rezerwy saperów) oraz Jean Donville (porucznik rezerwy artylerii) dokonywali pomiarów do jej regulacji. J. Włodek⁹ przytacza anegdotę, jakoby kowal mieński Bobel poczęstował Francuzów wódką, w konsekwencji „przywiózł wyższego z nich kompletnie nieprzytomnego, a drugi jakoś sam z trudem do domu wrócił”. Właściciele gruntów przylegających do rzeki mieli w ten sposób przekupywać mierniczych w celu korzystniejszego regulowania rzeki po ich stronie, i gorszych warunków po stronie wsi Wyszonki-Błonie¹⁰.

Gmina Brańsk, do której obecnie należą tereny wsi Mień, znajduje się na obszarze Równiny Bielskiej, w obrębie obniżenia podlaskiego. Grunty w pobliżu to pochodzące z holocenu żwiry i piaski, ale również żyzne torfy, mady rzeczne i namuły oraz piaski i żwiry sandrowe ze Zlodowacenia Środkowopolskiego. Mianka należy do tworów rzeźby polodowcowej. Jej przyroda jest chroniona w ramach krajowego korytarza północnego Doliny Narwi – Doliny Nurca. Rzeka jest trasą migracji zwierząt w skali lokalnej. Ważną rolę w historii miejscowości odegrały pobliskie lasy. Obecnie leżą w leśnictwie Wyliny, zajmując niespełna 30 ha. Drzewostan jest stosunkowo młody. Według danych, jego wiek nie sięga nawet 100 lat, co związane jest nie tylko z gospodarczym

⁶ Bednarczuk 2021, s. 138.

⁷ Swoboda 2021, s. 185–186.

⁸ Radulski 2017a, s. 97.

⁹ Józef Włodek (1918–1988) – syn Stanisława Tomasza i Janiny z Kozickich (secundo voto Pac-Pomarnackiej), właścicieli majątków Dąbrowa-Bybytki oraz Kułaki, w latach 1941–1944 w imieniu matki i ojczyma Stanisława Pac-Pomarnackiego zarządzał folwarkiem Mień, po tzw. „wyzwoleniu” w 1944 r. osadzony w białostockim więzieniu, skąd trafił do łagru w Ostaszkowie, a następnie spełagru w Diahilewie, zwolniony w 1946 r. wrócił do Polski, w 1948 r. uzyskał stopień mgr inż. nauk agronomicznych na SGGW, w latach 1948–1951 starszy asystent w Zakładzie Chemii Rolniczej, następnie pracownik Instytutu Sadownictwa, po uzyskaniu tytułu doktora na Wydziale Ogrodniczym SGGW w 1965 r. zatrudniony w Dziale Upowszechnia Wiedzy Sadowniczej, pamiętnikarz, badacz losów ziemiaństwa, m.in. autor pracy *Dzieje zagłady ziemiaństwa polskiego południowo-zachodniej Białostocczyzny w latach 1939–1944*.

¹⁰ Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu (dalej MRC), Włodek, t. 8, s. 1554. Oprócz wspomnień J. Włodka w muzeum znajdują się dwie fotografie, na których uwieczniono wspomnianych jeńców francuskich.

charakterem lasu, ale również olbrzymimi zniszczeniami po przejściu frontu podczas II wojny światowej¹¹.

Przynależność administracyjna Mnia zmieniała się na przestrzeni wieków. W początkach istnienia miejscowość ta leżała na terytorium przejściowo kontrolowanym przez księcia mazowieckiego Bolesława IV, jednak wkrótce znalazła się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie pozostawała do 1569 r. W 1520 lub według innej wersji 1513 r. utworzono województwo podlaskie, w którego skład weszła m.in. ziemia bielska, a co za tym idzie, Mień leżący w pobliżu granicy z ziemią drohicką (biegnącą wzdłuż rzeki Nurzec). Na mocy unii lubelskiej województwo podlaskie weszło w skład Korony Polskiej. Po III rozbiorze Mień wszedł w granice państwa Hohenzollernów, departamentu białostockiego, prowincji Prus Nowowschodnich¹².

W 1807 r. Podlasie ponownie zmieniło przynależność państwową. Na mocy porozumienia zawartego w Tylży między Napoleonem I a Aleksandrem I okolicę leżącą nad Mianką podzielono między Księstwo Warszawskie oraz imperium Romanowów. W ten sposób część dóbr Mień leżących na prawym brzegu rzeki włączono do departamentu łomżyńskiego księstwa, natomiast większość majątku łącznie z zabudowaniami folwarcznymi i wsią znalazły się w powiecie bielskim, obwodzie białostockim cesarstwa rosyjskiego. Po powstaniu Królestwa Polskiego linię graniczną utrzymano aż do I wojny światowej. W wyniku zarządzenia o likwidacji obwodu białostockiego, ogłoszonego 7 I 1843 r. Mień znalazł się w guberni grodzieńskiej. Po odzyskaniu niepodległości folwark i wieś administracyjnie należał do gminy Domanowo (do 1934 r., następnie gmina Brańsk), powiatu bielskiego, województwa białostockiego. W 1944 r. przywrócono przedwojenną strukturę administracyjną. W 1952 r. gromadę Mień włączono z gminy Brańsk i przyłączono do nowo utworzonej gminy Domanowo¹³.

Mień – wieś i majątek

Najwcześniejsze ślady osadnictwa w Mniu i jego najbliższych okolic datuje się na IV–II tysiąclecie p.n.e., jednak pierwsze historyczne wzmianki na temat omawianej wsi pochodzą z XV w. n.e.¹⁴ Pojawienie się jej na kartach dzie-

¹¹ Bank danych o lasach; Brzozowska 2021, s. 212–215.

¹² Więcej nt. powstania województwa podlaskiego i regionu Podlasia patrz: Michaluk 2013, s. 169–191; Maroszek 2013, *passim*.

¹³ „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 1934, nr 14, s. 403; „Dziennik Ustaw” (dalej Dz.U.) 1934 nr 70 poz. 675; Dz.U. 1952 nr 16 poz. 97.

¹⁴ Usakiewicz 2020, s. 11–13. Najbliższe stanowiska wpisane do rejestru zabytków znajdują się w Brańsku – grodzisko wczesnośredniowieczne, nr rej. C-8, dec. nr 670-1/3/67 z dn. 30.03.1967 r. (*Wykaz zabytków archeologicznych*; Romaniuk 2012, s. 7). W pobliżu rzeki

jów wiąże się z drugą falą kolonizacji mazowieckiej prowadzonej na obszarze Podlasia. W 1441 r. książę mazowiecki Bolesław IV nadał Mień rycerzowi Piotrowi Pacholowi herbu Rola, występującemu wcześniej jako prokurator nurcki¹⁵. Dziewiętnaście lat później w akcie fundacyjnym kościoła pw. św. Doroty i Jedenastu Tysięcy Dziewic, jako jeden ze świadków figuruje Piotr „alias Pachol de Mień”¹⁶. Kolejny raz wieś jest wymieniana w akcie erekcyjnym parafii domanowskiej z 4 II 1519 r.¹⁷ Z Mnia pochodził Jan Mieński, który w 1547 r., razem z Marcinem Jałbrzykiem Wyszynskim z sąsiednich Wyszonk posłował z ziemi bielskiej na sejm. Wystąpili wtedy o nadanie szlachcie bielskiej prawa równego szlachcie z ziemi drohickiej¹⁸.

Co najmniej od 1580 r. Mień był własnością Mikołaja Łyczko z Kalinowca. Po jego śmierci oba wymienione rodzinne majątki odziedziczył syn Piotr. U schyłku XVI w. Mień nie przedstawiał się okazale. W rejestrze poborowym z dóbr szlacheckich z 1591 r. wzmiankowano, że w majątku znajdowały się 3 włóki osiadłe, z których płacono po 15 gr, ogrodników rolnych 13 po 3 gr, ogrodników bez roli 2 po 2 gr, kół młyńskich dorocznych 2 po 12 gr¹⁹. Z czasem Mień i Kalinowiec były dzielone między potomków Mikołaja. Księga Grodzka Brańska z lat 1640–1641 wspomina o 8 właścicielach częściowych²⁰. W 1737 r. jedną z częściowych właścicieli była Marianna z Łyczków Kuczyńska, która w tymże roku sprzedała swą część „Mieni i Kalinowca” Franciszkowi Maksymilianowi Ossolińskiemu²¹.

Mianki Z. Romaniuk odnalazł fragment wylewu naczynia, który określił jako typ liniński kultury niemeńskiej (Romaniuk 1994, s. 6). W pobliżu wsi odnaleziono również ślady kultury łużyckiej oraz słabo czytelne ślady osady z okresu wpływów rzymskich (Romaniuk 2021, s. 35, 42).

¹⁵ W literaturze można napotkać informację, że nadania z 1441 r. dokonał książę Ziemowit (Bończak-Kucharczyk, Maroszek). Według Z. Romaniuka nazwisko Mieński wzięło swój początek od nazwy dóbr (Romaniuk 2012, s. 274). Mieńscy wzmiankowani są w źródłach we względu na stanowiska jakie pełnili: Petro Pachol (1441, 1460), Jakub z Mnia (1466), Abraham Mieński (1519), Piotr syn Abrahama (1548), Jan Mieński – syndyk ziemi bielskiej (1552); Mikołaj Mieński – surogator bielski w latach 1558–1560 (1558), Hieronim Baltazar syn Jana Mieńskiego (1564), Wincenty Mieński (1557) – w latach 1552–1559 surogator bielski, 1559–1564 sędzia, w 1554 r. wzmiankowany jako urzędnik grodzki; Adam Mieński (1596), Adam Mieński – podsędek (1604), Adam Mieński (1616), Jan Mieński (1619), Hieronim syn Krzysztofa Mieńskiego z Mnia i Kalinowca (1645). W źródłach pojawia się również Eufrozyna córka Piotra Ciechanowieckiego, żona Piotra Mieńskiego, secundo voto Piotrowa Wyszynska, por. Niesiecki 1870, s. 277–279; Romaniuk 2021, s. 165–166, 169.

¹⁶ Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie (dalej ADD), Archiwum Parafii Domanowo (dalej APD), sygn. XII/V/6, bp.

¹⁷ ADD, APD, sygn. XII/V/6, bp.

¹⁸ Romaniuk 2021, s. 138, 172.

¹⁹ Jabłoński 1908, s. 148; Piekosiński 1911, s. 13.

²⁰ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej APB), Księga grodzka Brańska, sygn. 1640–1641, k. 1v, 27v.

²¹ Boniecki 1913, s. 175.

Ossoliński nie mógł osobiście zarządzać podlaskimi dobrami, gdyż w czasie wojny o sukcesję polską (1733–1735) poparł Stanisława Leszczyńskiego, z biegiem czasu stając się jego bliskim doradcą i w związku z tym otrzymał zakaz zjazdu do dóbr. Brał udział w obronie Gdańska, po kapitulacji miasta dostał się do rosyjskiej niewoli. Po odzyskaniu wolności (po złożeniu przysięgi wierności Augustowi III) udał się do Królewca, skąd prowadził ożywioną działalność dyplomatyczną i polityczną na rzecz „króla Piasta”. Ostatecznie w maju 1736 r. Franciszek Maksymilian udał się z Leszczyńskim do Lotaryngii, do końca swych dni pozostając poza granicami Rzeczypospolitej.

W lutym 1738 r. przebywający w Lunéville Ossoliński zdecydował o dalszym losie swych mazowieckich i podlaskich majątków. Zarząd swymi dobrami, wśród których znalazły się m.in. Rudka²² oraz Mień, powierzył starszemu synowi Józefowi Kantemu²³. Franciszek nie zapomniał także o Tomaszu, zabezpieczając wyznaczoną mu rentę na podlaskich majątkach²⁴.

Na mocy traktatu tylżyckiego departament białostocki został podzielony między Cesarstwo Rosyjskie i Księstwo Warszawskie, a od 1815 r. Królestwo Polskie. Nowa linia graniczna miała przebiegać m.in. rzeką Mianką na wysokości wsi Mień. Jej wyznaczenie powierzono żołnierzom francuskim gen. Sucheta oraz rosyjskim gen. Łabanowa²⁵. Po ustanowieniu tejże linii demarkacyjnej zarząd rozległych dóbr rudzkich stał się znacznie utrudniony. Posiadłości Ossolińskich znalazły się po obu stronach granicy, co skwapliwie odnotował pamiętnikarz Julian Borzym (ur. 1840 r.): „Po polskiej stronie folwarki: Wyliny, Ruś, Chorażyce, Wyszki, Klukówek i Mień przez który przepływała granica rzeką Nurcem. Na ruskiej stronie zaś folwarki: Karp, Rudka, Olędy, Siemiony, Koryciny, Aleksandrów, Targówek, Grodzisk, a w stronę rzeki Buga Granne, Koboski, Wiktorzyn itp. Prócz tego Czerniaków pod Warszawą i Foksal cały na Nowym Świecie w Warszawie”²⁶. W związku z tym faktem wzrosła rola mostu na Miance jako miejsca przekraczania granicy. Z tego powodu obok przeprawy powstała komora celna²⁷.

Na przestrzeni dziejów Mień był głównie zamieszkany przez ludność polską, lecz nie tylko. Żydzi pojawili się w Mniu dość późno, bo w 1791 r.²⁸ Dzieciństwu Żydów arendowało karczmę, w tym jeden winiarz. Na mapie Karola de Perthéesa z 1795 r. karczmę oznaczono na północ od wsi i rzeki Mianki, przy

²² Klucz rudzki już kilka lat wcześniej został powierzony Józefowi Ossolińskiemu na mocy dokumentu wystawionego w 1731 r. w Ciechanowcu. Ossoliński 2021, s. 46.

²³ Romaniuk 2012, s. 34.

²⁴ Niewiarowska-Bogucka 2004, s. 17, 19.

²⁵ Maroszek 2008, s. 14.

²⁶ Borzym 2009, s. 52.

²⁷ Romaniuk 2020, s. 40.

²⁸ *Historia społeczności – Brańsk*.

trakcie prowadzącym do okolicy Wyszonki²⁹. Już podczas wojen napoleońskich wieś spłonęła, a Żydzi w 1812 r. przenieśli się do Brańska³⁰.

Po śmierci Józefa Kajetana Ossolińskiego (15 VIII 1834 r.) dobra rudzkie przeszły w ręce jego syna Wiktora. Ten jednak jako były powstaniec listopadowy początkowo nie mógł przebywać w rodzinnych dobrach. Dopiero z czasem karę złagodzono, Wiktor Ossoliński mógł przyjeżdżać do Rudki po uzyskaniu odpowiedniego zezwolenia, pozostając jednocześnie pod policyjnym nadzorem³¹. Majątek składał się wówczas z 10 folwarków, wśród których figurował Mień, który połączono z nieodległym Kalinowcem³². Już pod koniec XIX w. Kalinowiec był oddzielnym folwarkiem położonymi w gminie Oleksin, powiecie bielskim, guberni grodzieńskiej, z 273 dziesięcinami³³. Kalinowiec „bardzo szybko rozparcelowano”, jak pisze Józef Włodek³⁴.

Wiktor Ossoliński zmarł 27 IX 1860 r. Dobra rudzkie odziedziczyła jego jedyna córka Wanda, żona Tomasza Potockiego³⁵. Kolejną właścicielką podlaskiego majątku była Joanna Janina Potocka.

Według źródeł w 1888 r. w Mniu mieszkało 56 katolików³⁶. Pod koniec XIX w. Mień nie był zarządzany bezpośrednio przez właścicieli dóbr rudzkich, lecz oddany w dzierżawę Bujalskiemu, o którego gościnności wspomina Konrad Prószyński (Kazimierz Promyk) w relacji z podróży po Podlasiu w 1895 r. W czasie swej wędrowki, w sobotę 7 IX dotarł do Kozarzy, Nowodworów, Ciechanowca, Kuczyna; dalej jego marszruta prowadziła przez Kostry-Podsędkowięta, Wyszonki-Wypychy, Wyszonki Kościelne. W ostatnich z wymienionych wsi Prószyński szukał noclegu na plebani u księdza Kuderkiewicza. Ów zaś polecił, by podróżni udali się Mnia i szukali noclegu u leśniczego Górskiego lub dzierżawcy Bujalskiego. Prószyński o swym pobycie w folwarku zanotował jedynie: „Stróż zbudził lokaja-kucharza, przyjęto konia, zbudzono pana Bujalskiego, wieczera, nocleg”³⁷. Gościnny gospodarz po śniadaniu odprowadził podróżnika do Kalinowca. Mieszkający w Mniu Górski był cenionym leśnikiem. Rudzkie gospodarstwo leśne, według Pruszyńskiego, uchodziło za wzorowe. Tereny po wycince były obsadzone sprowadzaną odmianą sosen cechującą się szybkimi przyrostami. Dzięki temu rzezczone lasy przynosiły dochody szacowane na

²⁹ Perthées 1795.

³⁰ Romaniuk 1989, s. 16.

³¹ Ossoliński 2010, s. 175.

³² Ossoliński 2010, s. 178.

³³ Słownik geograficzny Królestwa 1902, s. 40.

³⁴ MRC, *List*, sygn. III/ 1425a.

³⁵ Ossoliński 2010, s. 180.

³⁶ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Oddział w Łomży, Zarząd Powiatowy Mazowiecki, sygn. 453, k. 38, za: Maroszek 2008, s. 47.

³⁷ Postołowicz, Szumski 1991, s. 178.

50 tys. rubli rocznie³⁸. Ponadto na północ od Mnia, w lasach wylińskich funkcjonowała, jeszcze prawdopodobnie do nadejścia frontu Wielkiej Wojny, gorzelnia³⁹, a nad rzeką działał młyn wodny.

Kolejnym dzierżawcą Mnia był Józef Laddy⁴⁰. Po jego śmierci (zmarł w 1919 r.) Potoccy sprzedali Mień i Kalinowiec. W liście z 1981 r. adresowanym do ciechanowieckiego muzeum Józef Włodek pisał, że przyczyną sprzedaży obu wymienionych folwarków po 1920 r. była obawa przed reformą rolną⁴¹. Tezę tę potwierdzają wspomnienia Konstantego Potockiego, który napisał, że Mień „został rozparcelowany i rozprzedany z powodu reformy rolnej”⁴². Kalinowiec został podzielony na mniejsze działki i praktycznie zniknął z mapy, natomiast drugie z wymienionych gospodarstw zmieniło jedynie właściciela.

Prawdopodobnie w latach dwudziestych XX w. Potoccy sprzedali Mień Czesławowi Wyszynskiemu⁴³, który miał poważne problemy finansowe. Starł się im zaradzić sprzedając część gruntów⁴⁴ oraz zadłużając się 5 I 1928 r. w Banku Gospodarstwa Krajowego. Między innymi z powodu niemożności spłaty zobowiązań Wyszynski zbankrutował, a majątek trafił na licytację zorganizowaną 5 IV 1934 r. w Sądzie Okręgowym w Białymstoku. W jej wyniku nowym nabywcą folwarku o powierzchni 151 ha 3167 m² stał się Bank Gospodarstwa Krajowego. Ten sam bank 19 II 1935 r. zawarł umowę dzierżawy folwarku Mień z Władysławem Struszcakiem, obowiązującą do 1 X 1937 r. Jednakże już w rok po tym fakcie, w Wydziale Cywilnym Sądu Okręgowego w Białymstoku rozpoczęto proces dotyczący odbioru dzierżawy⁴⁵.

Wówczas kupnem majątku zainteresował się Stanisław Pac-Pomarnacki. 20 VI 1936 r. podpisano umowę przedwstępną dotyczącą 12 działek wchodzących w skład folwarku o łącznej powierzchni 127,725 ha. Akt dotyczył również zabudowań: dworu, ośmioraku, budynków gospodarczych. Pac-Pomarnacki wpłacił gotówką 27 828 zł. Zapłacił także pięcioprocentowe odsetki za czas od podpisania umowy przedwstępnej do czasu sporządzenia aktu (32 172 zł). 29 922 zł sfinansowano przy pomocy pożyczki długoterminowej na 50 lat

³⁸ Postołowicz, Szumski 1991, s. 179.

³⁹ Folwark Gorzelnia został oznaczony na mapie niemieckiej zaboru rosyjskiego: Westliche Osteuropa; miejsce nie zostało oznaczone na mapach topograficznych z okresu międzywojennego (Mapa topograficzna WIG, 1935). W liście skierowanym do Muzeum Józef Włodek wspomina, że gorzelnię założono po drugiej stronie granicy ze względu na różnicę cen sprzedaży wódki w Królestwie i Cesarstwie (MRC, *List*, sygn. III/ 1425a).

⁴⁰ Usakiewicz 2020, s. 16.

⁴¹ Kotkowicz, Tomaszewski 2020.

⁴² Potocki, Potocki 2017, s. 284.

⁴³ W Księdze Adresowej Polski – Wyrzyński Czesław (*Księga Adresowa Polski 1926/1927*, s. 924).

⁴⁴ MRC, Włodek, t. 8, s. 1480.

⁴⁵ MRC, Odpis aktu z księgi hipotecznej, sygn. 1425b, k. 1.

i 6 miesięcy. Dodatkowo nowy właściciel musiał płacić 4,5% kosztów zarządu rocznie⁴⁶.

Według spisu powszechnego z 30 IX 1921 r. wieś Mień miała 503 mieszkańców (495 osób narodowości polskiej, 8 żydowskiej), a folwark 96 (narodowości polskiej). W tym czasie w majątku było 5 budynków mieszkalnych, a we wsi 72 plus 1 wymieniony w kategorii inne zamieszkane⁴⁷. Według *Księgi Adresowej Polski* z 1926/27 r. byli wśród nich kołodziej (K. Łempicki), kowal (W. Bobel), stolarz (A. Myczński), szewc (K. Bobel). We wsi znajdował się również sklep spożywczy należący do A. Łempickiego i F. Turowskiego zarejestrowany 31 X 1928 r. pod nazwą „Sklep spożywczy – Aleksander Łempicki”⁴⁸. Wyrobami tytoniowymi handlował S. Zapisek⁴⁹.

Wielka historia we wsi Mień (działania militarne, upaństwowienie majątku)

Na dziejach Mnia piętno odcisnęły kolejne zrywy niepodległościowe i działania wojenne, zaczynając od powstania listopadowego i wojny polsko-rosyjskiej z lat 1830–1831, a kończąc na II wojnie światowej.

W maju 1831 r. Mień znalazł się na trasie przemarszu korpusu gen. Tomasza Łubieńskiego⁵⁰. 21 V 1831 r. gen. Dezydery Chłapowski na czele 700 żołnierzy w Mniu przekroczył granicę Królestwa Polskiego maszerując w kierunku Białki Podlaskiej⁵¹. Przy niestrzeżonej w tym miejscu granicy we wsi wyznaczono miejsce na odpoczynek dla oddziału. Prowadzono stąd rozpoznanie oraz wypadły do Brańska i Glinnika⁵². Wydaje się, że mieszkańcy zarówno Mnia jak i wsi byli przychylni powstańcom, przekazując im żywność oraz zaciągając się do oddziału⁵³.

Ignacy Prądzyński pisał, że „Wstęp jego [Chłapowskiego] na litewską ziemię odbył się w sprzyjających dla niego okolicznościach. Wodzowie rosyjscy byli wyłącznie zajęci potrzebą połączenia gwardii z główną armią wstępowali w tym celu, jeden za Bug, drugi za Narew. Między nimi znajdowała się przestrzeń

⁴⁶ MRC, Odpis aktu z księgi hipotecznej, sygn. 1425b, k. 2–3.

⁴⁷ Usakiewicz 2020, s. 47.

⁴⁸ „Dziennik Urzędowy Województwa Białostockiego” 1928, nr 15, s. 31.

⁴⁹ *Księga Adresowa Polski* 1926/1927, s. 913.

⁵⁰ Romaniuk 2014, s. 16.

⁵¹ Maroszek 2008, s. 72.

⁵² Romaniuk 2020, s. 42.

⁵³ Chłapowski 1899, s. 55. A. K. Puzyrewski pisze: „[...] a stąd w górę Nurca do wsi Mieni; z 21-go na 22-gi V przeszedł on [Chłapowski] granic”. Por. Puzyrewski 1899, s. 265. Gawroński pisał natomiast, że 21 V Chłapowski ze swoim oddziałem już od dwóch dni na Litwie, por. Gawroński 1916, s. 164.

zupełnie próżna, tam się Chłapowski z wszelką łatwością przemknął się przez Andrzejów [Andrzejewo] i Czyżew i dnia 21-go V wyszedł pod Mienią spod granic tak zwanego Królestwa Polskiego”⁵⁴.

Przeszedłszy granicę Chłapowski udał się w kierunku Białowieży razem z przewodnikiem, trzema ułańskimi oraz Kazimierzem hr. Krasickim, który mapy oraz dokumenty ukrył w „zawiazanym od płaszcza rękawie”⁵⁵.

W 1863 r. doszło do następnej próby odzyskania niepodległości. W odróżnieniu od poprzedniego, powstanie styczniowe przybrało formę wojny partyzantkiej. Lasy wylińskie oraz Mień były w tym czasie świadkiem działań pułkownika Władysława Cichorskiego „Zameczka”. Oddział powstańców dwukrotnie przekraczał granicę po mieńskim moście, kierując się na Rudkę, gdzie rozbito grupę Kozaków⁵⁶. W lesie wylińskim miał znajdować się obóz powstańców. Stacjonujący w Brańsku major Hart wyruszył na spotkanie tegoż oddziału wspólnie z kapitanem Nikołajem Wolkowem. Franciszek Józef Biłgorajski opisuje tego ostatniego jako niechętnego do walki i unikającego bezpośrednich potyczek. Wziąwszy przewodnika, który miał prowadzić do partii powstańczej, namówił go do kluczenia z dala od celu: „Przewodnik przychylny powstańcom, podprowadziwszy moskali pod gorzelnię we wsi Mnia [Mień] zdołał umknąć nieznacznie. Znużony oddział dalszej nie znając drogi, przymuszony był odpocząć godzinę. W ciągu atoli godziny kapitan Wolkow w drugim swoim towarzyszem porucznikiem spił się tak mocno, że wygadawszy się w swoim pijaństwie o namówienie przewodnika padł jak nieżywy – i bez przytomności został odwieziony do Brańska”⁵⁷.

Kolejny raz Mień stał się świadkiem działań zbrojnych w czasie I wojny światowej. Latem 1915 r. przez powiaty bielski i wysokomazowiecki przetoczył się front Wielkiej Wojny. Mień, w którym znajdowała się przeprawa na Miance, stał się widownią krwawych walk nacierającej armii niemieckiej z prowadzonymi działaniami opóźniającymi żołnierzami rosyjskimi⁵⁸. Cofający się Rosjanie zajęli pozycję obronną wzdłuż Mianki oraz obsadzili częściowo zdemontowany most. Do jej przełamania Niemcy przeznaczili 125 pułk piechoty z Wirtenbergii, wspomagany przez 119 pułk grenadierów, 121 pułk piechoty oraz 29 pułk artylerii polowej. Zdobycie przeprawy utrudniał podmokły teren oraz silny

⁵⁴ Prądyński 1909, s. 60.

⁵⁵ Krasicki 1881, s. 10–11.

⁵⁶ Borzym 2009, s. 123.

⁵⁷ Wspomnienia Franciszka Józefa Biłgorajskiego razem z innymi zestawili i wydał Ferdynand Władysław Czaplicki (Czaplicki 1869, s. 74).

⁵⁸ Więcej nt. ofensywy patrz: Tomkiel, Markowski 2016. W wykazie mężczyzn urodzonych (ochrzczonych) w 1912 r. przekazywanym w 1930 r. przez parafię do Urzędu Gminy w Domanowie znajdują się wpisy dotyczące dziesięciorga dzieci płci męskiej z majątku bądź wsi Mień. Wśród nich tylko przy jednym wpisie nie ma informacji o zgonie. Największa umieralność notowana była w latach 1915–1916 (ADD, V 1932–1932, sygn. XII/V/5, k. 99–99b).

ostrzał karabinowy. Niemcy mieli wdrzeć się na drugi brzeg nieoczekiwanie znalezioną kładką i brawurowo, pod ostrzałem wroga, zająć most. Wzięto do niewoli około 100 jeńców. Sam most był spalony do połowy, jednak dalej możliwy do użytkowania⁵⁹.

Pozostałością po opisanym boju jest istniejący do dziś cmentarz żołnierzy niemieckich. Pierwotnie, jak opisała to Janina Zofia Potocka, całość znajdującego się przy drodze założenia, składającego się z kilku mogił, otaczał brzozyowy płot⁶⁰. Cmentarz został umiejscowiony na rozstaju dróg prowadzących w kierunkach Mień – Wyliny-Ruś – Wyszonki-Błonie, na skraju lasu, na północny-wschód od zabudowań wsi Mień. Cmentarz pierwotnie był otoczony wałem oraz rowem, obecnie część przylegająca do drogi szutrowej została całkowicie zniwelowana. Na powierzchni gruntu założenie jest mało czytelne. Cmentarz zachował się głównie pod powierzchnią, należy jednak zaznaczyć, że podczas prac wyrównujących drogę pochówki mogły zostać naruszone. Część obwałowania od strony lasu zachowała się reliktoowo. Nie zachowały się zarysy pojedynczych mogił ani żadne pierwotne oznaczenia lub symbole religijne. Brak jest oryginalnych nasadzeń, na terenie znajdują się liczne samosiejki. W południowo-wschodniej części wału umieszczono tablicę informacyjną Nadleśnictwa Rudka, trwale posadowioną w gruncie dwoma słupami. Wały, rów oraz teren cmentarza od strony południowo-wschodniej oraz południowej zostały zniwelowane przy okazji wyrównywania drogi żwirowej, dla ułatwienia przejazdu samochodów ciężarowych z kopalni żwiru oraz dla ruchu lokalnego.

Cmentarz był zaznaczony na mapach z okresu Wielkiej Wojny oraz późniejszych, w szczególności na mapach topograficznych opracowanych przez Wojskowy Instytut Geograficzny. Cmentarz pomimo funkcjonowania w pamięci mieszkańców wsi został częściowo zniszczony i obecnie znajduje się w złym stanie. Nie został wpisany do ewidencji zabytków ani objęty inną formą opieki ani ochrony.

Po przejściu frontu, mimo wszelkich utrudnień związanych z okupacją niemiecką, życie mieszkańców z wolna zaczynało się stabilizować. Starano się odbudować straty materialne powstałe w sierpniu 1915 r., jednak już wkrótce las położony między Mniem a wsią Wyliny-Ruś ponownie stał się świadkiem tragicznych wydarzeń. Głośną sprawą była zbrodnia popełniona przez polskich żandarmów na członkach bolszewickiej delegacji Czerwonego Krzyża. Misja przybyła do Warszawy 20 XII 1918 r. W jej skład wchodziło pięć osób: Bronisław Wesołowski, Maria Alter, Leon Alter, Magdalena Ajwazowa i Ludwik Klocman. Już następnego dnia władze polskie internowały delegatów, po czym 27 XII podjęły decyzję o wydaleniu ich z Polski. Doprowadziło to do protestów

⁵⁹ Romaniuk 2018, s. 36–37; Stühmke 1923, s. 80–81.

⁶⁰ Potocka, Potocka 2014, s. 162.

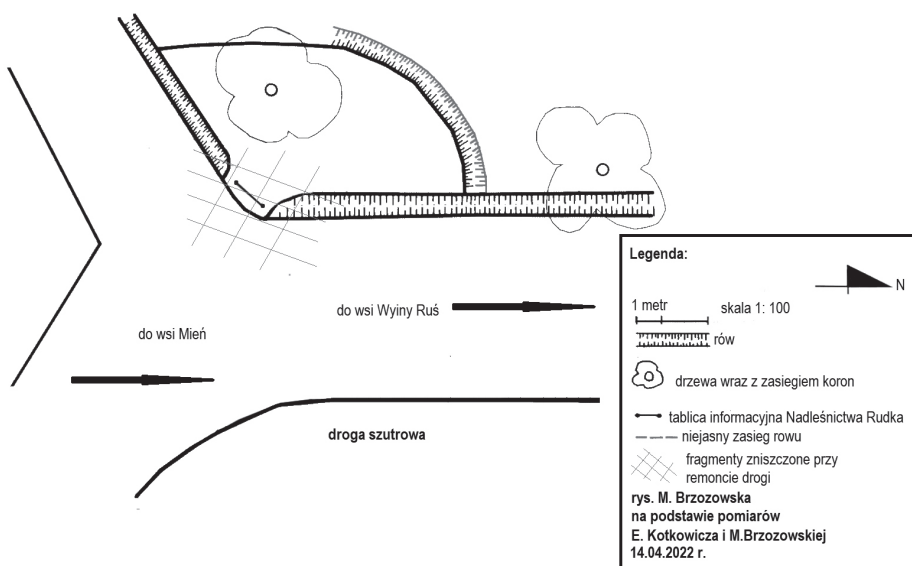
Ilustracja 1. Cmentarz żołnierzy niemieckich zlokalizowany na rozstaju dróg na północ od wsi Mień na mapach z okresu I wojny światowej oraz okresu międzywojennego

Karte des Westlichen Russlands na podkładzie z 1914 r., skala: 1:100 000 /1892–1921/, ark. Mazowieck-L 30, Źródło: <http://polski.mapywig.org/news.php> (dostęp 17.06.2022).

Mapa topograficzna WIG, skala 1:25 000, ark. P37 S35 I (3735 I), Źródło mapy: <http://polski.mapywig.org/news.php> (dostęp 17.06.2022).

Ilustracja 2. Szkic zachowanych naziemnych elementów cmentarza żołnierzy niemieckich z okresu I wojny światowej wykonany na podstawie oględzin terenowych w kwietniu 2022 r.

zorganizowanych przez działające w stolicy środowiska lewicowe i demonstracji, podczas których żandarmeria użyła broni. W wyniku starcia kilka osób poniosło śmierć⁶¹. Po demonstracji z 29 XII internowanych przeniesiono do X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, a 30 XII wywieziono kolejną, pod eskortą pięciu żandarmów. Według artykułu opublikowanego w „Sztandarze Socjalizmu” cała grupa dojechała jedynie do stacji Łapy, skąd ze względu na zamknięcie granicy została zawrócona do Czyżewa. Następnie przez Ciechanowiec udano się furmankami w dalszą podróż. W nocy z 3 na 4 I 1919 r. konwój dotarł w okolice Wylin-Rusi, gdzie żandarmi rozstrzelali członków misji Czerwonego Krzyża⁶². Jedynym ocalałym był Leon Alter. Po postrzale w szyję stracił przytomność. Po odzyskaniu świadomości dotarł do wsi Mień, a następnie wynajętym wozem do Brańska⁶³, gdzie tamtejszy lekarz udzielił mu pomocy medycznej. Dalszą podróż umożliwiła mu niemiecka Rada Delegatów Żołnierskich⁶⁴. Popelniona w lesie wylińskim zbrodnia odbiła się szerokim echem nie tylko w kraju, ale również poza jego granicami. Skrzętnie wykorzystwała ją propaganda bolszewicka.

Do sprawy szeroko odniosła się prasa socjalistyczna. Proces relacjonował redaktor „Robotnika”. Wśród opisów dotyczących śledztwa i samego przebiegu sprawy w sądzie, autor artykułów opisu wyeksponował fragmenty wskazujące, że żandarmi, którzy bezpośrednio dokonali zabójstw, byli jedynie narzędziem w rękach dowódców, natomiast bezpośrednimi inicjatorami mieli być ich przełożeni, którzy zostali jednak uniewinnieni (ppor. Antoniewski). Zamiast, jak pisze autor artykułu „8 do 15 lat” zasądzono znacznie łagodniejsze wyroki, tj. dla ppor. Zygmunta Lewickiego, pchor. Mariana Lasockiego i szer. Albina Lewickiego po jednym roku pozbawienia wolności, dla szer. Kazimierza Kiziora rok i dwa miesiące pozbawienia wolności. Najwyższy wyrok — dwa lata więzienia, otrzymał por. Tomasz Cyndler. Niskie wyroki umotywowano okolicznościami łagodzącymi „nastrojem na froncie, stanem psychicznym oskarżonych, ich zasługami poprzednimi itp.”⁶⁵.

W Mniu jeszcze w latach czterdziestych XX w. dobrze pamiętano o tym wydarzeniu, wokół którego narosło wiele legend. Jedna z nich opowiadała o kosztownościach i dużych sumach pieniędzy znalezionych przez mieszkańców pobliskich miejscowości przy zwłokach. Zaś przed 22 VI 1941 r. władze okupacyjne zamierzały uhonorować pomordowanych wznosząc pomnik na miejscu kaźni⁶⁶. Miejsce to oznaczono, być może jeszcze w 1941 r. dużym kamieniem,

⁶¹ Sacewicz 2014, s. 48–49.

⁶² „Sztandar Socjalizmu”, 7 I 1919, dodatek nadzwyczajny, nr 5(14), s. 1, za: Sacewicz 2014, s. 52.

⁶³ MRC, Włodek, t. 8, s. 1482.

⁶⁴ Sacewicz 2014, s. 53.

⁶⁵ „Robotnik: centralny organ P.P.S.”, 2–6 III 1920, nr 849–853.

⁶⁶ MRC, Włodek, t. 8, s. 1482.

który znajdował się w tym miejscu co najmniej do 1961 r. Współcześnie w tym miejscu znajduje się betonowa płyta, obecnie jednak bez tablicy inskrypcyjnej, która została prawdopodobnie usunięta⁶⁷. Natomiast w okresie PRL-u Bronisław Wesołowski doczekał się upamiętnienia na placu obecnego Miejskiego Domu Kultury w Wysokiem Mazowieckiem. Uroczystości odsłonięcia pomnika w 1961 r. zgromadziły tłumy ludzi⁶⁸. Autorem pomnika Wesołowskiego był Stanisław Wakuliński⁶⁹. Pomnik usunięto z przestrzeni publicznej już w latach dziewięćdziesiątych. XX w.⁷⁰

Mniej więcej w tym samym czasie, gdy dokonano zbrodni w lesie wylińskim, doszło do pierwszych starć wojny polsko-bolszewickiej, konfliktu rozpoczętego bez formalnego wypowiedzenia. Po początkowych sukcesach siły polskie zostały zmuszone do odwrotu, który zakończyła dopiero bitwa warszawska. W czasie wojny polsko-bolszewickiej przez tereny położone nad Mianką dwukrotnie przechodził front. Pierwszy raz, gdy w końcu lipca wycofujące się pod naporem nieprzyjaciela oddziały polskiej 1 Armii dotarły w okolice Mnia; drugi raz, gdy w wyniku zwycięskiej kontrofensywy znad Wieprza, Wojsko Polskie ścigało przeciwnika wyzwalając kolejne obszary kraju.

Maszerujący z Suraża 36 pp. Legii Akademickiej 30 VII dotarł do Hodyszewa. Stąd III batalion pułku przeprowadził natarcie na Świdry i Poletyły zdobywając karabin maszynowy i biorąc jeńców. Następnie kontynuowano odwrót przez Mień w kierunku na Czyżew⁷¹. 31 VII 1920 r. oddziały polskiej 1 Armii zostały zmuszone do odwrotu z Pietkowa i zajęcia linii Mień-Żochy-Piekuty⁷². Rankiem 8 dywizja piechoty obsadziła pozycję od Mnia do Żoch Nowych, jednakże około południa polska IV brygada piechoty została wyparta z rejonu Pietkowa i w rozsypce cofnęła się na linię Żochy Stare-Łopienie-Jeże. W tej sytuacji 8 dywizja otrzymała rozkaz zajęcia pozycji wzdłuż Nurca od Brańska do ujścia Mianki. XVI brygada odmaszerowała z Domanowa na Karp, natomiast XV brygada z Zalesia do Mnia⁷³. Jednak w nocy z 31 VII na 1 VIII dokonano kolejnej relokacji obu brygad piechoty. XV wyznaczono stanowiska od Mnia po Rzepki Stare (13 pp obsadził odcinek wzdłuż Mianki do jej ujścia⁷⁴) a XVI Rzepki Stare-Żochy Nowe. Tej samej nocy przez Mień przemaszerowała 17 dywizja piechoty kierując się do Rudki.

⁶⁷ *Plan odnowy miejscowości Wyliny – Ruś* 2010, s. 8.

⁶⁸ *Kronika filmowa*.

⁶⁹ Stanisław Wakuliński był również autorem pomnika Marceliego Nowotki odsłoniętego w Łapach w 1966 r.

⁷⁰ „Echo Wysokiego” 2017, s. 7.

⁷¹ Pomarański 1930, s. 42.

⁷² Romaniuk 2014, s. 21.

⁷³ *Bitwa Warszawska* 1935, s. 180–181.

⁷⁴ *Bitwa Warszawska* 1935, s. 228.

Rankiem 2 VIII bolszewicy zaatakowali pozycje polskie w rejonie Wypych zmuszając 8 dywizję piechoty do odejścia znad wyżej wymienionej rzeki. Około godz. 14 obsadziła ona nową rubież obronną na linii Trojanówek–Piętki–Żebry–Wojny–Pogorzelski, gdzie usiłowała zatrzymać nieprzyjaciela kilkakrotnie przechodząc do kontrataków. Ostatecznie jednak 8 dywizja została wyparta z zajmowanych pozycji i zmuszona do dalszego odwrotu⁷⁵.

Po klęsce w bitwie warszawskiej siły bolszewickie pośpiesznie cofały się na wschód. 20 VIII żołnierze 21 Dywizji Górskiej Wojska Polskiego pod nieprzyjacielskim ogniem, prowadzonym z wyższego brzegu rzeki, sforsowali Bug w Grannem i ruszyli w dalszy pościg za wrogiem. Bolszewickie oddziały z 10. dywizji strzeleckiej i 48. brygady z 17. dywizji, obsadziły linię Nurca na odcinku Mień–Brańsk, jednak wkrótce zostały zmuszone do dalszego odwrotu w kierunku Białegostoku⁷⁶. Gdy front się oddalił, nadszedł czas odbudowy i normalizacji przerwanej niespełna 20 lat później przez kolejny konflikt zbrojny.

W czasie II wojny światowej Mień kilkakrotnie stał się areną walk. Bój, do którego doszło w 1939 r., wyczerpująco opisano w artykule Ł. Radulskiego pt. *Bój pod Domanowem i Mniem 13 września 1939*⁷⁷. Z tego powodu tutaj pominięto opis walk. Dzień po zakończeniu boju Niemcy dokonali pacyfikacji wsi, mordując siedem osób, a kilkanaście wywożąc na roboty przymusowe. Spłonęło wówczas 77 domów i ok. 200 budynków gospodarskich⁷⁸. We wsi istniało wówczas 130 gospodarstw zamieszkałych przez ok. 750 osób, więc zniszczenia w ogromnym stopniu odbiły się na życiu miejscowej społeczności⁷⁹. Straty w żywym inwentarzu także były znaczne i wyniosły 60 koni, 128 krów i 214 świń⁸⁰.

Podczas powyższych wydarzeń Stanisław Pac-Pomarnacki przebywał w folwarku Mień, jednak, gdy Niemcy zaczęli się wycofywać, pozostawiając te tereny wkraczającej Armii Czerwonej, postanowił uciekać na tereny okupowane przez III Rzeszę. W drogę wyruszył razem z rodziną Potockich z pobliskiej Rudki i Targowiska. Uciekinierzy własnymi wozami dotarli na północny brzeg Narwi, gdzie ich ścieżki się rozeszły. Pac-Pomarnacki wyjechał do swojego rodzinnego majątku w Staninie w powiecie łukowskim, a Potoccy udali się do Krakowa⁸¹.

Od końca września 1939 r. do czerwca 1941 r. Mień znalazł się pod okupacją sowiecką. Majątek Pac-Pomarnackiego został rozparcelowany pomiędzy służbę dworską i okolicznych chłopów. Sam dwór oraz budynki folwarczne

⁷⁵ *Bitwa Warszawska 1935*, 281.

⁷⁶ Maroszek 2008, s.158; Wyszczelski 1994, s. 32.

⁷⁷ Radulski 2017, Radulski 2017b.

⁷⁸ Romaniuk 2012, s. 276; Kowalczyk, Mankiewicz 1979, s. 28.

⁷⁹ Gnatowski, Mankiewicz, Kowalczyk 1981, s. 115.

⁸⁰ Mankiewicz, Kowalczyk 1986, s. 40–41.

⁸¹ Włodek 2021, s. 140.

wykorzystano do zakwaterowania części pułku artylerii, który na swoje potrzeby zmienił przeznaczenie niektórych obiektów⁸². Oprócz tego żołnierze wzniesli baraki, wybudowali stajnię, a na jednym z folwarcznych pól wykopali latryny.

Po wcieleniu zajętych przez Armię Czerwoną terenów do BSRS delegatem do władz został miejscowy pastuch Piotr Kowalczyk, któremu mieszkańcy Mnia wiele zawdzięczali. Rzekomo dzięki jego działaniom żaden mieszkaniec wsi nie został wywieziony na Syberię⁸³.

22 VI 1941 r., gdy Niemcy rozpoczęli operację Barbarossa, Mień i jego okolice ponownie stały się placem boju. Dowództwo sowieckiej 10 Armii, po otrzymaniu raportów o walkach toczonych na południe od Brańska, podjęło decyzję o utworzeniu rubieży obronnej wzdłuż Nurca i Orlanki. By ją wzmocnić, z okolic Szepietowa ściągnięto 113 i 50 pułk czołgów (pcz) z 25 Dywizji Pancерnej, w sile ok. 200 czołgów T-26 w 8 batalionach, które zajęły stanowiska w lesie wylińskim, leżącym między wsiami Wyliny-Ruś i Mień. Wkrótce część maszyn przydzielono do rozlokowanych w tym rejonie oddziałów piechoty, głównie z 284 pułku strzeleckiego. Zabezpieczając swą pozycję od strony Brańska, dwa T-26 wsparte grupą spieszonych czołgistów rozlokowano na szosie w pobliżu mostu w Mniu a 3 batalion 50 pcz zajął pozycję wzdłuż Nurca na południe i wschód od wsi⁸⁴.

Pierwszego dnia wojny ZSRR z III Rzeszą 268 Dywizja Piechoty, wchodząca w skład niemieckiego VII Korpusu i 263 Dywizja Piechoty z IX Korpusu, 4 Armii, Grupy Armii „Środek” rozpoczęły dwudniowy bój o Brańsk. W nowej sytuacji, rankiem 23 czerwca 50 i 113 pułki czołgów opuściły las wyliński, zajmując pozycje wyjściowe do ataku na miasto. Nowe stanowiska znajdowały się w lesie na południowy-wschód od Pietraszek i Glinnika. W okolicach Mnia, na dotychczasowych pozycjach pozostawiono 3 batalion 50 pułku oraz jeden batalion czołgów w rejonie Domanowa⁸⁵.

Kilkukrotne próby odbicia Brańska nie powiodły się, dodatkowo odejście radzieckich oddziałów pancernych spowodowało niemiecką 268 DP do energiczniejszych działań ofensywnych. 468 pułk piechoty (pp) maszerował na Mień i Domanowo a 499 pp skierowano przez Rudkę do Brańska. Wkrótce oba pułki natrafiły na opór jednostek Armii Czerwonej na południe od Mnia i na wschód od Rudki.⁸⁶ O ile drugiej z wymienionych jednostek niemieckich w krótkim czasie udało się wykonać zadanie i dotrzeć do Brańska, o tyle 468 pp był uwikłany w walki w rejonie wsi. Dopiero w drugiej połowie dnia 3 batalion 50 pcz, w wyniku naporu jednostek niemieckich i ogólnej złej sytuacji na pozostałych odcinkach obrony został zmuszony do wycofania się.

⁸² Romaniuk 2012, s. 276.

⁸³ Romaniuk 2012, s. 276.

⁸⁴ Nikolajuk 2016, s. 66–67; Nikolajuk 2011, s. 212–213.

⁸⁵ Nikolajuk 2016, s. 73.

⁸⁶ Nikolajuk 2016, s. 74.

Zmiana okupanta wpłynęła na sytuację mieszkańców folwarku i wsi. Na początku lipca do Mnia przyjechała Janina Pac-Pomarnacka, od 7 VII 1941 r. żona Stanisława, który do 15 VII 1944 r. zarządzał upaństwowionym majątkiem Kułaki. Pierwszym wyzwaniem, przed którym stanęła, było odzyskanie gruntów rozparcelowanych w czasie rządów sowieckich. Wkrótce nie bez pewnych trudności, udało się porozumieć w właścicielami poszczególnych nadziałów, którzy otrzymali część plonów z przyznanych im przez sowietów działek⁸⁷. W grudniu 1941 r. do Mnia przeprowadził się syn Janiny z pierwszego małżeństwa, Józef Włodek.

Na zajmowanych terenach majątki ziemskie przekraczające 125 ha podlegały upaństwowieniu i były przekazywane w zarząd Wschodniopruskiemu Towarzystwu Rolniczemu. Mimo to, Mień liczący ponad 127 ha uniknął tego losu. Zniszczenia spowodowane przejściem frontu i wcześniejszym stacjonowaniem w nim czerwonarmistów były na tyle poważne, że majątek został czasowo zwolniony z podatków. Podstawowym źródłem dochodu folwarku był handel prowadzony z kupcami polskimi i żydowskimi z Ciechanowca i Brańska. Ważnym odbiorcą płodów rolnych był Mojżesz Orlański, przedwojenny handlarz bydłem, ówczesny przedstawiciel brańskiego judenratu. Oficjalnie w Mniu nabywał warzywa, a nieoficjalnie zaopatrywał się tu w koniczynę i słomę dla krowy, którą hodował poza gettem. Innym kupcem brańskim handlującym z folwarkiem był Lejzor Goldwaser. Utrzymywał on kontakty z Józefem Włodkiem i jego matką Janiną Pac-Pomarnacką aż do likwidacji getta⁸⁸.

Braki w aprowizacji starano się załagodzić korzystając z usług szmuglerów, którzy dostarczali z Warszawy lub Wołomina różnych deficytowych towarów jak np. sodę kaustyczną, wykorzystywaną do wyrobu mydła, w zamian zabierając słoninę, rąbankę wieprzową itp. Mimo opłacalności tego procederu przemysłowcy byli narażeni na duże niebezpieczeństwo. We wspomnieniach J. Włodki znalazła się relacja o zastrzeleniu w pobliżu Mnia jednego ze szmuglerów przez Gaugera, żandarma z Klukowa⁸⁹.

Położenie na uboczu głównych szlaków komunikacyjnych, pomiędzy dwoma dużymi kompleksami leśnymi – rudzkim i wylińskim – sprawiało, że o ile wizyty przedstawicieli niemieckich władz okupacyjnych należały do rzadkości, o tyle nocne najścia partyzantów sowieckich, albo podszywających się pod nich bandytów, były stosunkowo częstym zjawiskiem. J. Włodek odnotował, iż w latach 1942–1944 majątek aż trzynastokrotnie stał się obiektem napadów. Ofiarą rabusiów padały głównie artykuły żywnościowe, alkohol, zegarki, odzież i obuwie. Napady nie były jedynym zagrożeniem. Zdarzały się też

⁸⁷ Włodek 2021, s. 217.

⁸⁸ Włodek 2021, s. 180–181.

⁸⁹ MRC, Włodek, t. 8, s. 1607–1608.

wypadki, że od strony lasu wylńskiego w kierunku folwarku strzelano bez wyraźnego powodu⁹⁰.

Po napadzie z 5 V 1943 r. rabusie zostali rozstrzelani przez nieznanych sprawców. Żandarmeria niemiecka podjęła się rozwikłania tej sprawy. W tym celu, poszukując skradzionych przedmiotów dokonali rewizji w Mniu, co opisał przytaczany już J. Włodek: „okazało się, że w lesie wylńskim znaleziono szesnaście nagich trupów, rzekomo sowieckich partyzantów, którzy odwiedzili Mień i zabrali do worków damską bieliznę, damskie obuwie i inne przedmioty, raczej do wojaczki partyzanckiej niezbyt przydatne. Tych szesnastu rzekomych, a może rzeczywistych partyzantów i dwóch Żydów, którzy do nich później dołączyli, ktoś w lesie rozstrzelał. Niemcy dlatego dokonali rewizji, aby stwierdzić, czy zrabowane rzeczy do Mnia nie wróciły, co byłoby dowodem na to, że Józef Włodek piszący te słowa, współdziałał z tymi, którzy rozstrzelali tych rabusiów. Na szczęście żandarmi niemieccy nie znaleźli żadnych odzyskanych rzeczy, bo to co zostało przy trupach zostało zabrane przez mieszkańców wsi Wyliny-Ruś, leżącej po północnej stronie lasu, w odległości siedmiu kilometrów”⁹¹.

W odróżnieniu od partyzantów sowieckich, polskie władze podziemne nie nakładały na folwark żadnych obciążeń finansowych i dostaw. We wsi mieszkało wielu konspiratorów, wśród nich można wymienić Józefa Leszczyńskiego, sierżanta Łępickiego, plutonowego Olecha. Inni jak np. Józef Włodek (od lata 1944 r.) wspierali oddziały partyzanckie jako zwiadowcy i informatorzy⁹². W Mniu ukrywano również zapasy broni, które w chwili zbliżania się frontu w 1944 r. przetransportowano do Oleksina⁹³. Mimo ciężkiej sytuacji materialnej panującej w miejscowym dworze, zimą 1942/1943 r. udzielano w nim schronienia poszukiwanemu przez Niemców nauczycielowi gimnazjalnemu z Białegostoku Ignacemu Spytkowskiemu. Gościł on w Mniu przez kilka tygodni, po czym pod fałszywym nazwiskiem wrócił do Białegostoku⁹⁴.

Pomimo tego, że jak donosił wielokrotnie wspomniany J. Włodek, wizyty władz niemieckich nie były częstym zjawiskiem, jednak się zdarzały, a ich skutki niekiedy były tragiczne. Mieszkający w Mniu Wacław Borek został aresztowany 1 lub 7 XII 1942 r. pod zarzutem nielegalnej destylacji alkoholu⁹⁵. Początkowo osadzono go w Strafebeislagerze w Bielsku Podlaskim, skąd przewieziono do Białegostoku, a od 28 IV 1943 r. do 10 III 1945 r. był więźniem obozu koncentracyjnego w Stutthofie. Kolejnym mieszkańcem Mnia skazanym za

⁹⁰ Włodek 2021, s. 76.

⁹¹ Włodek 2021, s. 77.

⁹² MRC, Włodek, t. 9, s. 1646.

⁹³ MRC, Włodek, t. 9, s. 1641.

⁹⁴ Włodek 2021, s. 76.

⁹⁵ Podczas II wojny światowej ludność okupowanych terenów zamiast pieniędzy często wykorzystywała alkohol w transakcjach kupna/sprzedaży.

bimbrownictwo był Henryk Cieśluk, aresztowany w lutym 1942 r. Podobnie jak Borek był przetrzymywany w Karnym Obozie Pracy w Bielsku Podlaskim i przewieziony do Stutthofu, gdzie zginął w maju 1942 r. W tym samym roku do bielskiego obozu traf Jan Litwińczuk oraz dziewięciu innych mieszkańców interesującej nas wsi, zwolnionych po miesiącu⁹⁶.

Mieszkańcy Mnia kilkukrotnie byli wywożeni na roboty przymusowe. W 1942 r. były to następujące osoby: Zofia Majewska, Stanisław Bobel, Franciszek Kowalczyk, Stanisław Paprocki, Władysław Kunicki, Stanisław Łempicki, Aleksander Talarek, Władysław Maruczyk. W roku następnym wśród wymienionych znaleźli się: Stanisława Muczyńska-Bobel, Stanisława Cieśluk, Józef Borek oraz dziesięć innych osób⁹⁷. 2 X 1943 r. za pomoc partyzantom na roboty przymusowe trafili Anna Bobel oraz cztery osoby z rodziny Żero. W styczniu 1945 r. do wsi wróciła cała wyżej wymieniona grupa z wyjątkiem zmarłego Aleksandra Żero.

Krótko przed rozpoczętą przez Niemców ewakuacją w majątku Mień brański amtskomisarz dokonał rewizji. W przeszukaniu uczestniczyło około trzydziestu żandarmów i policjantów, którzy po przeszukaniu domu, piwnic i budynków gospodarczych, znaleźli skóry cieląt i owiec (świadczące o nielegalnym uboju), masło, len oraz „inne dowody wykroczeń przeciwko niemieckim rozporządzeniom”⁹⁸. Na szczęście dla mieszkańców folwarku, amtskomisarz nie zdążył wyciągnąć konsekwencji przed wkroczeniem Armii Czerwonej.

Wkrótce rodzina Józefa Włodka wyjechała w kierunku Warszawy, a on sam stał się świadkiem ewakuacji podążających na zachód oddziałów niemieckich oraz cywilnej ludności. Wśród uciekinierów znalazł się oddział partyzancki por. „Góry”, którego patrol w majątku Mień trzymał siodła⁹⁹. Policjanci z Rudki, uchodząc na zachód razem z rodzinami, z folwarku zabrali dwie pary koni cugowych¹⁰⁰.

Na początku sierpnia 1944 r. na blisko dwa tygodnie front ustabilizował się na linii Mianki. W wyniku walk we wsi spłonęło 5 domów oraz 30 budynków gospodarskich. Majątek również ucierpiał. 28 VII do folwarku wkroczył oddział żołnierzy niemieckich dokonując dużych zniszczeń. „Kazali ludziom wynosić się natychmiast, zastrzelili buhaja w oborze, zastrzelili świnię maciory w kojcach, zaś prosiaki topili w studni zaś snopowiązałkę firmy „Fella-Leege” wyciągnęli na podwórze i rozerwali trotylem. [...] Konie nasze, krowy i jałowki oraz owce łążyły przez tygodnie po polach i łąkach wraz z inwentarzem wsi

⁹⁶ Porycki 2016, s. 101–102.

⁹⁷ Usakiewicz 2020, s. 18.

⁹⁸ Włodek 2021, s. 83; MRC, Włodek, t. 8, s. 1607.

⁹⁹ MRC, Włodek, t. 9, s. 1626.

¹⁰⁰ MRC, Włodek, t. 9, s. 1628.

Mień i Karp, podczas gdy mieszkańcy tych osiedli [...] znaleźli się bądź za linią pozycji niemieckich, bądź za linią [...] wojsk radzieckich.”¹⁰¹

Zniszczenia dokonane przez Niemców nie ograniczyły się do folwarku, wieś również ucierpiała. Spłonęło wówczas 5 domów, 30 budynków gospodarskich, a trzech mężczyzn straciło życie¹⁰². Zabito przy tym 11 koni, 6 krów oraz 26 sztuk trzody chlewnej. Podczas trwania walk niemiecko-sowieckich liczba ofiar wzrosła. Zginął Mieczysław Bobel oraz Józef Muczyński, który 5 VIII stał się ofiarą ostrzału artyleryjskiego¹⁰³. Zniszczenia pogłębiała obecność żołnierzy Armii Czerwonej kwaterujących w Mniu, którzy wypasali konie na łąkach, zbierali ziemniaki i zborze, zagarniali żywy inwentarz. We wrześniu 1944 r. J. Włodek, który do folwarku wrócił 14 VIII, usiłował odnaleźć skradziony żywy inwentarz, przeszukując okolice majątku, jednak bezskutecznie¹⁰⁴.

Ilustracja 3. Fragment mapy topograficznej Karte des Deutschen Reiches z 1944 r. przedstawiający pozycje wojsk sowieckich w grudniu 1944 r. Na mapie oznaczono pozycje obronne w okolicy wsi Mień

Karte des Deutschen Reiches, arkusz: *Białystok Befestigungskarte*, Stand: Mitte Dezember 1944, skala 1: 100 000, godło arkusza: 342, źródło oryginału: The Library of Congress, Washington, DC, USA, sygn. G6966. R4 s100.G4, źródło: <http://igrek.amzp.pl/11797648> (dostęp 10.10.2022).

¹⁰¹ MRC, Włodek, t. 9, s. 1649–1650.

¹⁰² Kowalczyk, Monkiewicz 1979, s. 28; Gnatowski, Monkiewicz, Kowalczyk 1981, s. 115–116.

¹⁰³ Romaniuk 2012, s. 277.

¹⁰⁴ Włodek 2021, s. 98.

Wkrótce na zajmowanych przez czerwonoarmistów terenach rozpoczęły się aresztowania i wywózki do łagrów. Działania te objęły głównie członków podziemia niepodległościowego, ziemian, kolaborantów i wielu innych domniemyanych lub rzeczywistych wrogów nowej władzy. Represje nie ominęły Mnia, z którego wywieziono rodzinę Wasiuków¹⁰⁵ (lub Wasiluków¹⁰⁶). W październiku 1944 r. w białostockim więzieniu znalazł się J. Włodek, skąd trafił do łagru w Ostaszkowie.

Mień został przeznaczony do parcelacji już we wrześniu 1944 r. Wówczas komisarz ziemski z Bielska Podlaskiego na administratora majątku wyznaczył Wasilewskiego, który wkrótce jednak opuścił to stanowisko¹⁰⁷. 6 IX 1944 r. wszedł w życie dekret o reformie rolnej, którego postanowienia znacząco odbiły się dalszych losach Mnia. Podział majątku powierzono komisarzowi ziemskiemu Witoldowi Majewskiemu, który oddał go w zarząd Władysławowi Wojdydze¹⁰⁸.

W protokole przyjęcia na cele reformy rolnej majątku Mień odnotowano, że liczył on wówczas 103,05 ha, z tego 56,75 ha stanowiły grunty orne, łąki 6,12 ha, pastwiska 30,80 ha, ogrody warzywne 3,20 ha, szkółki drzew owocowych 2 ha, wody 1,12 ha i nieużytki 1,08 ha. Stan maszyn i narzędzi rolniczych nie przedstawiał się imponująco. Po zawierusze wojennej w dobrach Stanisława Pac-Pomarnackiego dysponowano jedynie siewnikiem i wialnią pozostającymi w złym stanie technicznym, zniszczoną sieczkarnią, sortownikiem do ziemniaków oraz grabiarką i wałem, których stan określono jako dobry. Budynki również w większości zostały uszkodzone, dotyczyło to zarówno budynków gospodarskich, ogrodzenia jak i domu mieszkalnego. Jedynie jeden z chlewów i jedna obora były w dobrym stanie. Zmagazynowana w majątku krescencja także nie przedstawiała się imponująco. Żyta było 10, jęczmienia 6, owsa 1, a koniczyny pół fury, co rozdano mieszkańcom Mnia¹⁰⁹.

W dniach 5–9 I 1945 r. trwały prace komisji klasyfikacyjno-szacunkowej pod przewodnictwem mierniczego Tadeusza Waltera. Rozparcelowane działki (grunty orne oraz pastwiska i łąki) zakwalifikowano do III klasy¹¹⁰. 26 X 1945 r. Powiatowy Urząd Ziemski w Bielsku zatwierdził klasyfikację i oszacowanie

¹⁰⁵ Romaniuk 2012, s. 277.

¹⁰⁶ Urbańczyk 2020, s. 18.

¹⁰⁷ Włodek 2021, s. 98–99.

¹⁰⁸ APB, Urząd Wojewódzki Białostocki (dalej UWB), sygn. 2708, s. 1.

¹⁰⁹ APB, UWB, sygn. 2708, s. 1–4.

¹¹⁰ APB, UWB, sygn. 2708, s. 5. Podobny los spotkał parafię, do której należał Mień. Majątek parafii domanowskiej został poddany parcelacji przez Aleksandra Łempickiego pochodzącego z Mnia, który był sekretarzem Sielsowietu do czerwca 1941 r. Grunty proboszczańskie podzielił na dziewięć części, księdzu pozostawiając część gruntów rolnych i pastwisk. Sprawa podziału, dzierżawy i opłacenia podatków budziła kontrowersje i była w latach 60. XX w. przedmiotem sporu, który był rozstrzygany przez Ministerstwo Rolnictwa. Jedną z działek parafialnych przed 1939 r., o wielkości 1,70 ha dzierżawił też

wartości poszczególnych parceli dokonanej 15 I. W dokumencie znalazł się szczegółowy wykaz 56 nabywców 62 działek o łącznej powierzchni 95,25 ha¹¹¹. Pozostałe 7,80 ha wraz z budynkami przekazano Gminnej Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej¹¹².

2 V 1946 r. do Wydziału Hipotecznego Sądu Okręgowego w Białymstoku wpłynął wniosek o przepisanie tytułu własności majątku Mień na Skarb Państwa, a 25 XI złożono analogiczny wniosek o przepisanie go na poszczególnych nabywców¹¹³. Stanisław Pac-Pomarnacki nie pogodził się ze stratą majątku. 26 XI 1946 r. za pośrednictwem swojej pełnomocniczki, adwokata Haliny Hertz-Lukańskiej złożył w Powiatowym Urzędzie Ziemskim w Bielsku Podlaskim wniosek o wyjaśnienie spraw związanych z parcelacją folwarku Mień¹¹⁴. Wcześniej, 8 XI, podobne pismo wystosowano do Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego¹¹⁵. Pac-Pomarnacki jeszcze w 1947 r. podejmował starania o odzyskanie majątku, jednak bezskutecznie.

Ostatecznie na terenie dawnego założenia dworskiego zlokalizowano szkołę podstawową z boiskiem¹¹⁶. Placówka funkcjonowała do 2020 r.¹¹⁷.

* * *

Wieś i majątek Mień mają długą i bogatą historię. W dziejach tej niewielkiej miejscowości można odnaleźć lokalne odpryski wojen i zrywów narodowych

mieszkaniec Mnia, Stanisław Wyszyński, jednak nie otrzymał części w wyniku podziału podczas parcelacji. ADD, Wykaz gruntów, sygn. VIII/R/2, bp.

¹¹¹ APB, UWB, sygn. 2708, k. 7, 19–22.

¹¹² APB, UWB, sygn. 2708, k. 10.

¹¹³ APB, UWB, sygn. 2708, k. 6, 10.

¹¹⁴ APB, UWB, sygn. 2708, k. 11.

¹¹⁵ APB, UWB, sygn. 2708, k. 13.

¹¹⁶ Początkowo szkołę ulokowano we dworze, natomiast pod koniec lat pięćdziesiątych XX w. wybudowano nowy gmach placówki. Od tej pory aż do 1992 r. we dworze mieściła się pracownia techniczna oraz magazyn sprzętu sportowego. Usakiewicz 2020, s. 63.

¹¹⁷ Zespół przetrwał w reliktowej formie do czasów współczesnych. W latach 1985 i 1988 opracowywano inwentaryzację założenia. Odnotowano wtedy ruiny dworu i fragmentarycznie zachowane nasadzenia z okresu międzywojennego i wcześniejsze, które częściowo odzwierciedlały układ przestrzenny założenia. Wśród gatunków o charakterze pomnikowym (nie wpisanych na listę pomników) na terenie odnotowano kasztanowiec biały (*Aesculus hippocastanum*) oraz lipy drobnolistne (*Tilia cordata*). Większość nasadzeń odnotowanych podczas inwentaryzacji pochodziła z lat 50. i 60. XX w. Łącznie było to dziewiętnaście gatunków drzew i krzewów. W 1985 r. nie istniały już budynki gospodarcze należące do folwarku, natomiast stawy sukcesywnie zarastały. Por. Bończak-Kucharczyk, Maroszek, Kucharczyk 2000, s. 79, 82; Archiwum Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Dokumentacja ewidencyjna parku, sygn. 6543.

wpływających na codzienne życie mieszkańców i całej okolicy. Ogromne znaczenie w tych wydarzeniach miało położenie geograficzne. Wynikały z niego nie tylko odpowiednio kształtowane warunki ekonomiczne, związane z codziennym życiem w okolicy o profilu typowo rolniczym, ale również wybór Mnia jako miejsca przekraczania rzeki i często samej granicy państwa podczas ruchów wojsk.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne i maszynopisy

Archiwum Diecezjalne w Drohiczyne:

Oświadczenie Aleksandra Łempickiego z dnia 4 V 1967 r., Sprawy gruntów rolnych, sygn. VIII/R/2, brak paginacji.

Wykaz gruntów będących w użytkowaniu Parafii Rzymsko-Katolickiej w Domanowie do 1939 r. z dnia 05.05.1990, VIII/R/2, brak paginacji.

Varia par. w Domanowie 1929–1932, sygn. XII/V/5.

Archiwum Państwowe w Białymstoku:

Księga grodzka Brańska 1640–1697. sygn. 4/270/0/-/1.

Dyrekcja Okręgowa Dróg Publicznych w Białymstoku, Most na rzece Mień w miejscowości Mień, sygn. 4/1552/0.

Urząd Wojewódzki Białostocki, sygn. 4/71/0/2708.

Archiwum Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu:

Dokumentacja ewidencyjna parku w Mieniu, 1985, oprac. J. Maroszek, E. Bończak-Kucharczyk, E. Juchniewicz, P. Drożyner, sygn. 6543.

Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu:

List docenta Józefa Włodka do Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, 17 I 1981 r., sygn. III/1425a.

Odpis aktu z księgi hipotecznej nieruchomości wiejskiej „Folwark Mień Nr 17”, tom II pow. Bielsk Podlaski, sygn. 1425b.

Włodek J., *Trochę przeszłości widzianej oczami rolnika*, msp., t. 8, s. 1482.

„Białostocki Dziennik Wojewódzki” (1934) nr 16.

„Dziennik Urzędowy Województwa Białostockiego” (1928) nr 15.

„Dziennik Ustaw” (1952) nr 16, poz. 97.

„Dziennik Ustaw” (1934) nr 70 poz. 675.

„Echo Wysokiego” (2017), *O dekomunizacji ulic*, nr 98.

„Robotnik: centralny organ P.P.S.” (1920), nr 849–853 z dni 2–6 III.

Literatura

- Bank danych o lasach*, <https://www.bdl.lasy.gov.pl/portal/mapy?location=22.687891,52.758194M>. (dostęp 5.07.2022).
- Bednarczuk L. (2021), *Bałtyckie nazewnictwo Mazowsza*, „Onomastika” 65, s. 137–144.
- Boniecki A. (1913), *Herbarz polski*, Część I. *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich XVI*, Warszawa.
- Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., *Mień*, <http://www.ogrodowy.minigo.pl/index.php/page/mie> (dostęp 15.06.2022).
- Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., Kucharczyk K. (2000), *Parki i ogrody zabytkowe w krajobrazie kulturowym Podlasia. Katalog parków i grodów zabytkowych dawnego województwa białostockiego*, Białystok.
- Borzym J. (2009), *Pamiętnik podlaskiego szlachcica*, Łomża.
- Brzozowska M. (2021), *Drzewa w krajobrazie powiatu wysokomazowieckiego – wybrane aspekty*, w: *Drzewostan słowiański*, red. M. Bauer, Poznań, s. 211–226.
- Chłapowski D. (1899), *Pamiętniki*, Cz. II. *Wojna roku 1830–1831*, Poznań.
- Czaplicki F.W. (1869), *Moskiewskie na Litwie rządy 1863–1869: dalszy niejako ciąg Czarnej księgi*, Kraków.
- Dymnicka-Wołoszyńska H., *Franciszek Maksymilian Ossoliński h. Topór*, w: *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/franciszek-maksymilian-ossolinski-1676-1756-podskarbi-koronny> (dostęp 10.06.2022).
- Gnatowski M., Monkiewicz W., Kowalczyk J. (1981), *Wieś białostocka oskarża. Ze studiów nad eksterminacją wsi na Białostocczyźnie w latach wojny i okupacji hitlerowskiej*, Białystok.
- Gawroński F.S. (1916), *Pamiętnik r. 1830/31 i kronika pamiętnikowa (1787–1831) pułkownika Franciszka Salezego Gawrońskiego*, oprac. J. Czubek, Warszawa.
- Historia społeczności – Brańsk*, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/744-bransk/99-historia-spolesznosci/137117-historia-spolesznosci> (dostęp 28.06.2022).
- Jabłonowski A. (1908), *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-społecznym*, t. VI. Cz. I, *Podlasie (województwo)*, Warszawa.
- Jabłonowski A. (1909), *Polska XVI wieku pod względem statystycznym*, t. VI, część II. *Podlasie (województwo)*, Warszawa.
- Karte des Westlichen Russlands na podkładzie z 1914 r.*, skala: 1 : 100 000 /1892–1921/, ark. Mazowieck-L 30, <http://polski.mapywig.org/news.php> (dostęp 17.06.2022).
- Kotkowicz E., Tomaszewski N. (2020), *Niecodziennik Muzealny – Józef Włodek, Ostatni kierownik majątku Mień*, <https://www.muzeumrolnictwa.pl/ru/aktualnosci/aktualnosci-biezace/niecodziennik-muzealny-jozef-wlodek-ostatni-kierownik-majatku-mien>, (dostęp 16.06.2022).
- Kowalczyk J., Monkiewicz W. (1979), *Przewodnik po spacyfikowanych w okresie okupacji hitlerowskiej wsiach województwa białostockiego*, Białystok.
- Krasicki K. (1881), *Wspomnienia z roku 1831 r. a osobliwie z czasów wyprawy Chłapowskiego na Litwę*, Lwów.

- Kronika filmowa z odsłonięcia pomnika w Wysokiem Mazowieckiem oraz złożenia kwiatów w miejscu śmierci Bronisława Wesołowskiego i sanitariuszek w lesie wylińskim, https://www.youtube.com/watch?v=wWT_s1gxLBg (dostęp 29.06.2022).
- Księga Adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańsk) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1926/1927, Warszawa.
- Mapa topograficzna WIG (1935), skala 1:25 000, ark. P37 S35 I (3735 I), <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11834310> (dostęp 5.07.2022).
- Mapa topograficzna *Karte des Deutschen Reiches*, arkusz: Białystok Befestigungskarte, Stand: Mitte Dezember 1944, skala 1: 100 000, godło arkusza: 342, źródło oryginału: The Library of Congress, Washington, DC, USA, sygn. G6966.R4 s100.G4, źródło: <http://igrek.amzp.pl/11797648> (dostęp 10.10.2022).
- Michałuk D. (2013), *Granice województwa podlaskiego postrzeganie obszaru Podlasia w latach 1513–2013*, w: *Podlasie Nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszonek, Ciechanowiec, s. 169–191.
- Monkiewicz W., Kowalczyk J. (1986), *Bez przedawnienia: pacyfikacje wsi białostockich w latach 1939, 1941–1944*, Białystok.
- Maroszek J. (2008), *Dzieje powiatu Wysokie Mazowieckie 1866–2006*, Białystok.
- Maroszek J. (2013), *Dzieje województwa podlaskiego do 1795 roku*, Białystok.
- Niewiarowska-Bogucka K. (2004), *Mecenat rodziny Ossolińskich w XVIII i XIX wieku na Podlasiu*, Warszawa.
- Nikołajuk J. (2011), *Walki 25. Dywizji Pancерnej w czerwcu 1941 r. w rejonie Bielska Podlaskiego*, w: *Боевое братство славян на защите мира: сб. науч. ст. редкол.: С.А. Пивоварчик*, Grodno.
- Nikołajuk J. (2016), *Walki niemiecko-radzieckie o Brańsk i okolice w czerwcu 1941 roku*, „Bielski Almanach Historyczny” 1, s. 61–85.
- Ossoliński G.P. (2021), *Ossolińscy, właściciele Ciechanowca w XVII i XVIII wieku*, w: *Rody i rodziny Podlasia*, red. M. Brzozowska, D. Jędrzejak, Ciechanowiec.
- Perthées de K. (1795), *Szczegółowe mapy województw, Mappa Szczegulna Woiewodztwa Podlaskiego*, skala: 1:225 000, <http://igrek.amzp.pl/11780718> (05.07.2022), oryginał mapy: AGAD, Zbiór geograficzny Stanisława Augusta, sygn. 1/403/0/-AK 98.
- Piekosiński F.K. (1910), *Wypisy heraldyczne z ksiąg poborowych; Rekognicyarz poborowy woj. podlaskiego z r.1581: wykaz dziedziców dóbr, ich urzędników, sług i sprawców powiatu bielskiego*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” II, Lwów, s. 1–27.
- Plan odnowy miejscowości Wyliny – Ruś (2010), Załącznik do uchwały Nr III/9/10 Rady Miejskiej w Szepietowie z dnia 29 grudnia 2010 r.
- Pomarański S. (1930), *Zarys historii wojennej 36-go pułku piechoty Legii Akademickiej*, Warszawa.
- Porycki J. (2016), *Niemieckie policyjne organy terroru w Bielsku Podlaskim w latach 1941–1944, ze szczególnym uwzględnieniem Karnego Obozu Pracy (Strafarbeitslager)*, „Bielski Almanach Historyczny” 1, s. 86–114.
- Postołowicz L., Szumski J. (1991), *Dziennik podróży Konrada Prószyńskiego po Grodzieńszczyźnie, Podlasiu i Suwalszczyźnie w latach 1894–1895*, „Studia Podlaskie” 3, s. 171–188.

- Potocka J., Potocka Z. (2014), *Janina z Potockich Potocka. Dziennik 1914–1919*, Zofia Barbara Potocka. *Moje własne wspomnienia*, red. M. Pilecka, Łomianki.
- Potocki F., Potocki K. (2017), *Księga peczarska. Wspomnienia rodzinne*, red. M. Pilecka, Łomianki.
- Prądyński I. (1909), *Pamiętniki generała Prądyńskiego 3*, oprac. B. Gembarzewski, Kraków.
- Puzyrewski A.K. (1899), *Wojna polsko-ruska*, Warszawa.
- Radulski Ł. (2016), *Bój pod Domanowem i Mniem 13 września 1939 r. cz. 1: Preludium*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 28/29, s. 63–118.
- Radulski Ł. (2017), *Bój pod Domanowem i Mniem 13 września 1939 r. cz. 2*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 30, s. 73–118.
- Romaniuk Z. (1989), *Zarys dziejów osadnictwa żydowskiego w Brańsku*, „Ziemia Brańska” 1, s. 14–26.
- Romaniuk Z. (1994), *Pradzieje Brańska i okolic*, „Ziemia Brańska” 5, s. 3–18.
- Romaniuk Z. (2012), *Rudka. Dzieje miejscowości, majątku i parafii do 1944 roku*, Rudka.
- Romaniuk Z. (2014), *Słownik historyczny miejscowości i postaci z terenu gminy Nowe Piekuty*, Nowe Piekuty.
- Romaniuk Z. (2018), *Ku Niepodległej*, Bielsk Podlaski.
- Romaniuk Z. (2020), *Powstanie listopadowe na terenie powiatu bielskiego i drohickiego*, „Bielski Almanach Historyczny” 5, s. 5–105.
- Romaniuk Z. (2021), *Brańsk. Dzieje miasta*, t. I (do roku 1795), Brańsk.
- Sacewicz K. (2014), *Sprawa tzw. rosyjskiej delegacji Czerwonego Krzyża w świetle publikacji prasy komunistycznej w Polsce (1918–1919)*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, s. 45–59.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1885), t. IV, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa.
- Stühmke R. (1923), *Das Infanterie-Regiment „Kaiser Friedrich, König von Preußen”* (7. Württ.) Nr. 125 im Weltkrieg 1914–1918, Stuttgart.
- Swoboda P. (2021), *Nazewnictwo*, w: *Atlas Historyczny Polski. Województwo Podlaskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, *Komentarz, indeksy*, red. M. Gochna, B. Szady, s. 184–201.
- Tomkiel M., Markowski M. (2016), *Bielsk 1915 r.: zapomniana bitwa: działania 12. Armii niemieckiej między Górną Narwią a Nurcem w sierpniu 1915 r.*, Białystok.
- Usakiewicz J. (2020), *100 lat tradycji edukacyjnych w Mniu 1920–2020*, Mień.
- Włodek J. (2021), *Pamiętniki Historyczne tom I. Dzieje zagłady ziemiaństwa polskiego południowo-zachodniej Białostoczczyzny w latach 1939–1944*, oprac. E. Kotkowicz, N. Tomaszewski, Ciechanowiec.
- Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru Rejestr C– zabytki archeologiczne*, Biuletyn Informacji Publicznej Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- Wyszczelski L. (1994), *Znad Wieprza na Podlasie*, „Szkice Podlaskie” IV, Białystok.